

УДК 81.25/811.111/811.161.2

ДЖЕРЕЛА ФОРМУВАННЯ ТЕРМІНОЛОГІЧНОЇ СИСТЕМИ ЕКОЛОГІЧНОГО ДИСКУРСУ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

Бевзо Г. А.

Стаття присвячена дослідженню особливостей формування термінологічної системи екології в порівняльному аспекті англійської та української мов. Досліджено джерела формування екологічних термінів у порівняльному аспекті англійської та української мов. Визначено спільні та відмінні джерела формування екологічних термінів для англійської та української мов.

Ключові слова: термін, термінологічна система, екологічний термін, джерела формування термінів.

Статья посвящена исследованию особенностей формирования терминологической системы экологии в сравнительном аспекте английского и украинского языков. Исследованы источники формирования экологических терминов в сравнительном аспекте английского и украинского языков. Определены общие и отличные источники формирования экологических терминов для английского и украинского языков.

Ключевые слова: термин, терминологическая система, экологический термин, источники формирования терминов.

The article is devoted to the research of the features of forming the terminology system of ecology in the comparative aspect of the English and Ukrainian languages. The sources of forming the ecological terms are explored in the comparative aspect of the English and Ukrainian languages. The general and distinguished sources of forming the ecological terms for the English and Ukrainian languages are defined.

Keywords: term, terminology system, ecological term, sources of forming the terms.

Сучасне мовознавство характеризується підвищенням інтересу до проблем, пов'язаних з формуванням словникового складу мови, оскільки розвиток міжнародних контактів, глобалізація, технологізація в різних сферах життя ведуть до постійного збагачення англійської та української мов лексичними одиницями, що вживаються в різних галузях: політиці, економіці, сфері туризму, екології тощо.

Особливий інтерес викликають лексичні одиниці, що надходять в мову зі сфери екології. Питання екологічних проблем розглядають на державному та глобальному рівнях, тому обмін і поширення екологічних термінів є результатом номінації вже існуючих та нових понять в термінологічній системі субмови "екологія". Екологія як наука характеризується вживанням термінів на позначення основних напрямів екологічної діяльності, природоохоронного забезпечення та обладнання, законів у сфері охорони навколишнього середовища, назв професій в екологічній та природоохоронній галузі та ін. У зв'язку з цим виникає питання щодо особливостей формування термінологічної системи в галузі екології та визначення джерел утворення термінів в англійській та українській мові.

Метою проведення даного дослідження є визначення джерел формування термінологічної системи екології в порівняльному аспекті англійської та української мов.

Різномічним аспектам дослідження поняття "терміна" та особливостей формування термінологічної системи присвячені роботи багатьох науковців. Так Н. О. Григоренко досліджує структурно-семантичні особливості термінів у сучасній англійській мові та аналізує типи відносин між частинами термінологічних словосполучень [3]; Р. І. Дудок досліджує семантичну структуру терміна та його структурно-семантичний потенціал у спеціальному тексті [4]; а М. В. Медвідь [5] досліджує термін як елемент сучасної термінологічної системи та ін.

Дослідження екологічної термінології в англійській мові проводилося такими науковцями: Л. Л. Ритікова досліджує молоду терміносистему біотехнології та загальних тенденцій її розвитку в англійській мові [7]; а Н. С. Руденко досліджує теоретичні та методологічні аспекти екологічної лексики в аспекті перекладу [8]; М. Я. Саламаха досліджує антонімію в парадигматичних відношеннях англійської термінології сфери охорони довкілля [9] та ін.

Дослідження екологічної термінології в українській мові здійснювалося в роботах таких науковців: Н. М. Айвазові [1], Г. В. Козлова [1], Н. М. Філіппова [1] розглядають особливості формування україномовної терміносистеми “промислової екології” на основі лінгвокогнітивного підходу; С. В. Овсейчик досліджує семантичну структуру української екологічної термінології та розробляє класифікацію екологічних термінів за тематичними групами [6]; Л. Тиха досліджує граматичну структуру екологічних термінів, які є ознакою сучасних фахових посібників та підручників для студентів-екологів [12] та ін.

Формування екологічної терміносистеми посідає вагомим місце в дослідженні загальної терміносистеми англійської та української мов, а виявлення джерел формування екологічних термінів є необхідним для розуміння тих чинників, що впливають на загальний склад лексики англійської та української мов.

Термінологічна лексика наявна в кожній мові й використовується як засіб міжгалузевого або внутрішньогалузевого спілкування. Екологія як наука та сфера обслуговування охорони навколишнього середовища не є винятком. Для розуміння поняття “екологічного терміна” ми дослідили дефініції терміна в науковій літературі. Так, Б. М. Головін визначає *термін*, як “слово чи підрядне словосполучення, що має спеціальне значення, виражає та формує професійне поняття й застосовується у процесі пізнання та освоєння наукових і професійно-технічних об’єктів та відносин між ними” [2, с. 5].

Скороходько Е. Ф. розуміє термін як слово чи усталене словосполучення, що є членом такої лексико-семантичної системи, яка репрезентує певну фахову систему понять. Це тлумачення виключає з кола термінів загальнонаукові лексичні одиниці [10, с. 47-51].

Суперанська О. В. визначає термін як слово, що характеризується не лише стильовою співвіднесеністю, а й певною замкненістю в системі лексики на означення понять якоїсь окресленої галузі знань [11, с. 155].

Узагальнивши та уточнивши вищенаведені тлумачення терміна, ми визначаємо термін як поняття в певній галузі людської діяльності: науці, техніці, культурі, спорті, мистецтві тощо, яке характеризується лексико-семантичними відношеннями.

Оскільки термін є одиницею найменування в певній науковій сфері, а сфера екології охоплює наступні галузі: захист навколишнього середовища, природоохоронна діяльність, розробка законодавчих актів та програм екологічного захисту та ін., ми визначаємо *екологічну терміносистему* як сукупність лексичних одиниць, які співвідносяться з концептом “екологія” та виражають його понятійний зміст, розкриваючи оцінне або прагматичне значення.

Екологічна терміносистема є складним явищем, оскільки сама наука екологія формувалася під впливом різних зовнішніх та внутрішніх чинників. Тому лексичні одиниці, що входять до екологічної терміносистеми, можуть використовуватися в інших науках та сферах життя. Елементом екологічної терміносистеми є екологічний термін. Ми визначаємо *екологічний термін* як слово або лексичну одиницю, що вербалізує знання про навколишнє середовище та обслуговує сферу природоохоронних або природничих наук. Екологічний термін, як і будь-який термін, характеризується певними вимогами до нього: вмотивованість, однозначність, семантичні та структурні зв’язки.

В основі віднесення слова до екологічного терміна лежить виділення його змістових та понятійних ознак, які дають змогу зарахувати слово до наукової сфери або галузі “екологія”, що розглядається нами як наука про навколишнє середовище. Слово, входячи до вжитку в екологічній галузі, стає елементом терміносистеми, що обслуговує галузь екології та формує комплекс термінологічних систем залежно від напрямку екологічної діяльності, що поєднуються в єдину

терміносистему, яку ми називаємо екологічною терміносистемою або терміносистемою субмови “екологія”.

Формування екологічної терміносистеми визначається специфікою екології як науки. По-перше, екологія є не лише наукою про навколишнє середовище, вона охоплює значно більшу кількість галузей, зокрема, антропогенний чинник (відносини людини з навколишнім середовищем), соціальний чинник (проблематика з питань захисту довкілля, соціальні програми поширення екологічної свідомості), технологічний чинник (вплив технологізації світу на природу та екологічний стан планети: руйнування озонового шару, глобальне потепління та ін.). По-друге, розвиток міжнародних взаємин та обмін досвідом між фахівцями в сфері екології сприяє формуванню спільних терміносистем, що значно полегшують співпрацю. По-третє, науко-технічний прогрес та глобалізація ведуть до появи неологізмів в екологічній сфері. Таким чином, ми можемо зазначити, що екологічні терміни характеризуються наступними напрямками формування: 1) природно-орієнтований; 2) глобалізаційний; 3) технічно-орієнтований; 4) антропологічно- і соціально-орієнтований.

Дослідження особливостей формування екологічної терміносистеми в англійській та українській мовах дає змогу виділити наступні джерела походження або появи екологічних термінів:

1. Найбільш поширеним джерелом формування екологічної термінології є **запозичення** з інших мов. Англійська екологічна терміносистема включає запозичення з таких мов, як: латинська (*adaptation, selection, phenomenon, maximum*), грецька (*ebonite, monophobia*), французька (*urbanization, concentration, cadastre*), німецька (*die Resistenz (резистентність), der Detritus (демпум)*), українська (*Chernobyl catastrophe*). В українську екологічну терміносистему ввійшли переважно запозичення з таких мов: англійської (*моніторинг, емісія (викид газів, популяція), радіація, екобаланс*), французької (*кліринг, реабілітація, резервація, інтоксикація, акліматизація*), латинської (*атмосфера, озон, біогенез*), грецької (*алелопатія, мізофобія*), російської (*потоп, природокористування*). Наявність запозичень в екологічній системі англійської та української мов доводить, що джерелом формування екологічної терміносистеми є історичні умови функціонування держав, вплив на їхній розвиток інших країн, близькість розташування країн та ін.

2. **Динамічність розвитку екології як науки та глобалізація** актуалізують поширення екологічних термінів у різних типах дискурсів. Результатом глобалізації є поширення діалогу між культурами та розширення мовних контактів. У зв'язку з цим відбувається процес обміну інформацією на мовному рівні. Термінологія як особливий склад лексики особливо зазнає впливу мовних контактів, оскільки передусім мовні контакти пов'язані з науковою сферою, проблемами політики, економіки, екології тощо. Посилення уваги до екологічних проблем активізує мовні контакти між екологами та спеціалістами з питань захисту довкілля. Зокрема, екологічні терміни широко використовуються в мові преси, рекламі, політиці тощо, особливо якщо мова йде про повідомлення подій, пов'язаних з екологічними програмами, змінами в сфері екологічного законодавства, природними катастрофами та ін. Наприклад: **англ.** *They will also consider other risks such as ecological disasters caused by climate change, and food shortages and pandemics fuelled by the rapidly growing world population* (The Daily Telegraph, Friday 18 October 2013) [13]; **укр.** *Поряд із допомогою зарубіжним країнам, їй потребує Закарпаття, де вчора відбулось виїзне засідання Штабу з ліквідації наслідків надзвичайної екологічної ситуації. Виїзне засідання має на меті сприяти завершенню відновлювальних робіт і створенню передумов для гарантованого захисту населення і територій Закарпаття від повторних катастрофічних паводків* (Газета “День”, 18 жовтня 2013 року). В обох мовах виділені терміни актуалізують значення екологічної катастрофи: **англ.** *ecological disasters* (екологічні катаклізми); *climate change* (кліматичні зміни); **укр.** *екологічна ситуація, катастрофічні паводки*.

3. **Неологізація.** Обмін накопиченими знаннями та напрацюваннями в галузі екології між фахівцями є необхідним елементом формування спільної терміносистеми, яка б полегшила швидкість взаємодії та реагування на

екологічні ситуації. Це сприяє формуванню нових термінів у сфері екології та захисту навколишнього середовища, наприклад, останнім часом науковці часто наголошують на впливі парникового ефекту на клімат планети. Неологізм *global darkening* з'явився після того, як ця екологічна проблема стала обговорюватися на міжнародному рівні. Наприклад: *Scientists have proven the existence of a **global darkening** over the last 30 years, the amount of sunlight reaching the earth's surface has decreased over the whole territory of the planet* [13].

В українській мові екологічні неологізми формуються під впливом англійської мови. Тому в мові з'явилося багато екологічних термінів, які зберігають семантичні і фонетичні характеристики терміна: *pollutant* – *полутант* (забруднювач), *ecosystem* (екосистема), *bioenergy* (біоенергія) та ін.

4. **Словотворчі процеси.** В англійській та українській мовах джерелом формування екологічної лексики є словотворення. В англійській мові екологічні терміни-іменники утворюються переважно за допомогою суфіксів та префіксів. До найпродуктивніших суфіксів, що беруть участь у творенні екологічних термінів в англійській мові, належать наступні: **-tion** (*pollution, preservation, mutation, reaction, regeneration, biomagnification, competition, denitrification, distribution, evolution, interaction, nitrification, selection*); **-ance** (*resistance, abundance, disturbance, balance, resilience, clearance, substance, inheritance, dominance, relevance, arrogance, conveyance, reliance*); **-ment** (*environment, movement, compartment, enrichment, development, attainment, nourishment, sediment, filament, measurement, experiment, catchment*); **-ing** (*monitoring, warming, melting, burning, cycling, fishing, shifting, cooling*); **-tide/-cide** (*nucleotide, pesticide, herbicide*); **-er/-or** (*fertilizer, decomposer, grazer, predator, competitor, purifier*); **-y** (*safety, intensity, diversity, density, fertility, interpretability*), **-ism** (*mutualism, organism, parasitism, metabolism, commensalism*) та ін.

До найбільш продуктивних префіксів, що беруть участь в утворенні екологічних термінів-іменників, належать наступні: **anti-** (*antibody, anti-freeze*); **de-** (*deforestation, degradation, depression, desertification, desalination*); **re-** (*removal, regeneration, reproduction, rearrangement, reselection, reaction*); **trans-** (*transpiration, transformation, transparency, transition, transmission*); **dis-** (*displacement, disbalance, distribution, disposal, disorder, discharge*); **eco-** (*ecosystem, ecobalance, ecotourism*); **bio-** (*biogeochemical, biodiversity, biophysics, bioremediation, biosphere*).

В утворенні екологічних термінів-прикметників беруть участь наступні суфікси: **-ic** (*antigenic, ecologic, atmospheric, inorganic, heterotrophic, antagonistic, antropogenic, heteromosaic, erratic, aquatic, intrinsic, genetic, thermic, symbiotic*); **-al** (*ecological, environmental, artificial, tropical, directional, mineral, geographical, bacterial, anaerobic, hydrospheric, dispersal, dimensional, caterpillar*); **-able** (*degradable, predictable, vegetable, renewable, arable, usable, favourable, inflammable*); **-ive** (*alternative, reproductive, degradative, competitive, extensive, positive, negative, relative, successive*); **-ar** (*nuclear, unicellular, multicellular*); **-ant** (*tolerant, dominant, constant, abundant, toxicant*); **-ous** (*dangerous, gaseous, hazardous, indigenous, superfluous*); **-ful/less** (*harmful, harmless, careful, careless*); **-y** (*sedimentary, hereditary, fragmentary*); **-ent** (*dependent, independent, effluent*).

Для утворення екологічних термінів-дієслів в англійській мові використовуються префікси: **de-** (*decelerate, deforest*); **under-** (*underflow*), **re-** (*regenerate*), **dis-** (*disafforest, disbranch*) та ін.

В українській мові, як і в англійській, найбільш продуктивними в утворенні екологічних термінів є суфікси та префікси. Для утворення екологічних термінів-іменників найчастіше використовуються наступні суфікси: **-ач** (*удобрювач, доглядач*); **-ник** (*забрудник, заповідник, шкідник*); **-іст/-ист** (*пливучість, родючість, вологість, безпечність*); **-ація** (*культивація, фермеризація, популяція, реакція, рекомбінація*); **-анн** (*фільтрування, природокористування, лісовпорядкування*); **-енн** (*забруднення, засмічення, очищення, озеленення, опромінення, насадження, відновлення, обстеження*); **-цтво-** (*рибництво, тваринництво*) та ін.

В утворенні екологічних термінів-прикметників найбільш продуктивними є наступні суфікси: **-ичн/ічн/ячн** (*абіотичний, енергетичний, екологічний,*

метаболический, органический, граничный, сонячний); **-енн** (антропогенний, екзогенний, канцерогенний); **-ов** (парниковий, газовий, ґрунтовий, залишковий, лісовий, світловий); **-н** (рослинний, тваринний, кислотний, атомний, стічний); **альн-, -льн-** (екваторіальний, поглинальний, функціональний).

У формуванні екологічних термінів-іменників і прикметників в українській мові беруть участь наступні префікси: **де/ди-** (диверсифікація, дерегуляція); **ре-** (реакліматизація, рекультивація); **не-** (неорганічний, небіологічний, неекологічний, небезпечний, нешкідливий); **само-** (саморегуляція, самоочищення, самознищення); **біо-** (біоценологія, біопаливо, біоморф, біосфера) та ін.

В обох досліджуваних мовах екологічні терміни утворюються за допомогою словоскладання: **англ.** *greenhouse, sea-plants, over-utilization, land-usage, household waste*; **укр.** *біополе, водостійкість, гідролокація, магнітосфера* та ін.

В англійській мові поширеним способом словотворення екологічних термінів є конверсія й еліптичні скорочення, на відміну від української мови, якій взагалі не властиві ці явища. Наприклад: *recycle* як іменник має значення *повторний цикл, рециркуляція*. В якості дієслова *recycle* змінюється за граматичними формами: *recycles, recycled, recycling* та має значення *вторинна переробка, переробляти для вторинного використання*. Отже, в цьому випадку відбувається конверсія.

Еліптичні скорочення як джерело формування екологічних термінів пов'язані з фактором мовної економії. Англійське термінологічне сполучення може проходити кілька етапів перед тим, як утвориться новий термін, наприклад: *renewable energy sources* → *renewable sources* → *renewables*; *biodegradable cleaners* → *biodegradables* та ін.

Таким чином, дослідження показує, що джерела формування екологічних термінів в англійській та українській мовах включають наступні: динамічність розвитку екології як науки та глобалізація, неологізація, запозичення, словотворчі процеси. Дослідження свідчить, що ці джерела є спільними для обох порівнюваних мов. Незначні відмінності пов'язані з такими явищами, як конверсія та еліптичні скорочення, які не властиві українській мові. Спільні джерела формування екологічних термінів свідчать про те, що формування екологічної терміносистеми в порівнюваних мовах відбувається на семантичному, морфологічному та фонетичному рівні. Окрім того, джерела формування екологічних термінів залежать від впливу зовнішніх та внутрішніх чинників, до яких належать міжнародні контакти, запозичення (історичні умови формування терміносистеми) та ін.

Подальший інтерес для дослідження представляє вивчення структурно-семантичних та конотативно-прагматичних характеристик екологічних термінів в англійській мові та українській мові.

Література

1. Айвазові Н. М. Формування українськомовної терміносистеми "промислова екологія" (лінгвокогнітивні засади) / Н. М. Айвазові, Г. В. Козлова, Н. М. Філіппова // Проблеми української термінології : зб. наук. пр. – 2012. – С. 58-61.
2. Головин Б. Н. Лингвистические основы учения о терминах : Учеб. пособие для филол. спец. вузов. [Текст] / Б. Н. Головин, Р. Ю. Кобрин. – М. : Высш. шк., 1987. – 104 с.
3. Григоренко Н. О. Структурно-семантичні особливості термінів у сучасній англійській мові [Електронний ресурс] / Н. О. Григоренко. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/chem_biol/nvnau/2010_150/10gno.pdf
4. Дудок Р. І. Термін та його структурно-семантичний потенціал / Р. І. Дудок // Вісник Сумського державного університету. Серія Філологічні науки. – 2006. – №3 (87). – С. 119-123.
5. Медвідь М. В. Термін як елемент сучасної термінологічної системи / М. В. Медвідь, О. Б. Дембровська // Studia Lingua : актуальні проблеми лінгвістики і методики викладання іноземних мов. – 2011. – С. 1-5.
6. Овсейчик С.В. Тематична структура української екологічної термінології [Електронний ресурс] / С.В. Овсейчик. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Mikks/2011_37/126_130.pdf

7. Ритікова Л. Л. Особливості формування біотехнологічної термінології англійської мови / Л. Л. Ритікова // Аграрна наука і освіта. – 2008. – Т.9. – № 3-4. – С. 122-126.

8. Руденко Н. С. Екологічна лексика як об'єкт перекладу : теоретичний та методологічний аспекти / Н. С. Руденко // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. – 2011. – №16(227), Ч. I. – С. 56-60.

9. Саламаха М. Я. Антонімія у парадигматичних відношеннях англомовної термінології сфери охорони довкілля / М. Я. Саламаха // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – 2013. – Вип. 28. – С. 220-223.

10. Скороходько Е. Ф. Термін у науковому тексті / Е. Ф. Скороходько. – К. : Логос, 2006. – 99 с.

11. Суперанская А. В. Общая терминология : Вопросы теории / А. В. Суперанская. – М. : Наука, 1989. – 246 с.

12. Тиха Л. Граматичні структура екологічних термінів у посібниках і підручниках для студентів-екологів / Лариса Тиха // Вісник Нац. ун-ту "Львівська політехніка" : Серія "Проблеми української термінології" – 2012. – № 733. – С. 158-160.

13. Britain's academics to produce 'doomsday list' of catastrophic events [Електронний ресурс] / The Daily Telegraph. – Режим доступу :

<http://www.telegraph.co.uk/science/10306413/Britains-academics-to-produce-doomsday-list-of-catastrophic-events.html>